
Matei Călinescu

EGY MÁSFÉLE NAPLÓ – KILÉPÉS AZ IDŐBŐL

RÉSZLETEK

Matei Călinescu (1934–2009) az egyik legérdekesebb román író, irodalomtörténész és esztéta. *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter* című regényét Szilágyi Domokos fordította magyarra (*Zacharias Lichter élete és nézetei*, Kriterion, Buk., 1971). *Five faces of modernity. Modernism, Avant-Garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism* című könyvét (A modernség öt arca. Modernitás, Avantgárd, Dekadencia, Giccs, Posztmodern. Duke University Press, 1987) gyakran használja a szakirodalom, ahogy a *Rereading* (Újraolvasás) címűre is sűrűn hivatkoznak (Yale University Press, 1993).

Bukarestben született. 1973-ban egy Fulbright-ösztöndíjnak köszönhetően az Egyesült Államokban maradhatott, és 1979-ben a bloomingtoni Indiana Universityn világirodalom tanár lett.

Matthew nevű fia huszonöt éves korában meghalt, autizmusban szenvedett, epileptikus volt. Ekkor írta *Portretul lui M* (M arcképe, Polirom, Iași, 2003) című könyvét.

Naplóját a bukaresti Humanitas kiadó közölte 2016-ban, a Matei Călinescu életműsorozatban. A részleteket a 166–169., a 182–183., illetve a 326–328. oldalról vettem. A közlés jogát Lidia Bodea-nak, a Humanitas kiadó ügyvezető igazgatójának és Adriana Călinescunak, az író özvegyének köszönhetem.

Szeretném megköszönni ugyanakkor Jancsó Júlia segítségét, aki a Proust-részlet fordítását elküldte, és a Székely Melindáét, akitől a hölgy címét megkaptam.

D. P.

2008. március 24.

(...)

Befejeztem a Hannah Arendt és Martin Heidegger közötti levelezéskötetet (*Letters, 1925–1975*. Harcourt Inc., 2004), mindazoknak a leveleknek a kritikai kiadását, amelyeket a kutatók megtaláltak, s amelyeket a kiadó kimerítő lábjegyzetanyaggal, alapos életrajzokkal, különféle függelékkel jelentetett meg. Az 1925 és 1933 közötti időszakból csak az M. H. levelei őrződtek meg. Azokat a leveleket, amelyeket H. A. küldött ekkor, nem találták meg M. H. hagyatékában – bizonyára azért semmisítette meg őket, mert egy házasságon kívüli viszony bizonyítékai voltak (amely különben sem az első, sem az utolsó nem volt). Ezt a majdnem tökéletes hallgatás korszaka követi 1933 és 1950 között (a nemzetiszocializmus, a háború, a közvetlenül háború utáni évek). H. A., aki Amerikából Németországba jön, 1950 februárjában Freiburgba látogat, és ezt levélkében közli M. H.-val, aki meglátogatja a szállóban, és elmeséli, hogy „mindent” bevallott a feleségének, aki „megértette”, következésképpen régi titkuk már nem létezik. Ezután M. H. meghívja magukhoz, ahol H. A. megismeri Elfridét. A látogatást követően a levelezés újrakezdődik, és folytatódik 1975 decemberéig, amikor H. A. hirtelen meghal infarktusban. (1975 augusztusában látták egymást utoljára Freiburgban.) A levelezés érdekes ugyan, M. H. filozófiájáról azonban semmi lényegeset nem tudunk meg, és nem vet rá váratlan fényt. (A filozófia M. H. életének más teréhez tartozik: ez a legfontosabb a számára, teljesen elválasztja a mindennapoktól, a családi élettől, az egyetemistől, az erotikustól.) M. H. első leveleinek, az 1925 és 1926 között írottak hangja, az időszak egy olyan Herr Professoráé, aki meg van győződve önnön zsenialitásáról, és egyszerre beleszeret a 18-19 éves, nála tehát 17 évvel fiatalabb diáklányba (M. H.: 1889–1976; H. A.: 1906–1975). M. H. minden kurzusán és szemináriumán látja ezt a diáklányt; aztán hirtelen az egyik pillantása elbűvölte, és bekövetkezett a *coup de foudre*. A tanár tele van önbizalommal, kétségek nélkül megkeresi tehát a lányt, és szerelmet vall neki. Vajon mi lehetett annak a pillantásnak a titka, melyet aztán nagyon hamar találkozások követnek, séták, nagyon rövid testi epizódok, olyan időpontokban és helyeken, melyeket kizárólag a tanár javasol, aki vigyáz arra, hogy megóvja „munkaidejét” (ezt az alkotó és magányos, majdnem szent időt), és természetesen az egész történet titkát? Én úgy képzelem: *a határtalan rajongás*. H. A. kivételes intelligenciával megáldott, hűséges, gátlásos diáklány volt, a heideggeri életmű kiváló ismerője. A szó szoros

értelmében szerelmi kapcsolat viszonylag rövid ideig tart, s a levelezés lát-
szólag végleg megszakad 1933-ban, amikor M. H.-t a Freiburgi Egyetem
rektorává nevezi ki a hitlerista hatóság. Zsidó származású emberként H. A.,
aki Amerikába menekül, nem tud belenyugodni egy olyan M. H. fogal-
mába, aki egy totalitárius és agresszíven zsidóellenes párt tagjává vált. A
húszas években nem fedezett fel benne ilyen hajlamokat. Egy 1932–33-kö-
rül írott levélben, amely elveszett, H. A. szembeszegezi vele az antiszemi-
tizmus vádját – ez kiderül a válaszból, amely viszont megmaradt, és amely-
ben M. H. azt írja, hogy nem, ő nem antiszemita, ez pusztán pletyka és
vádaskodás stb. 1950-ben úgy tűnik, H. A. megbocsátott a filozófusnak.
A nemzeti szocialista epizód már nem merül fel a levelekben, vagy H. A.
finoman elkerüli az említését. Szerepel azonban, igaz, nagyon röviden és
megszelídített formában 1969-ben, egy M. H. nyolcvanadik születésnap-
jára sugárzott rádióműsorban. (H. A. Platónhoz hasonlítja a filozófust, aki
kétszer is megpróbált beszélni a szirakuzai zsarnok fejével.) Következés-
képpen M. H., a gondolkodó, aki a gondolkodást tanítja, kortárs Platón tu-
lajdonképpen. H. A. folyamatosan kifejezi rajongását iránta, egyfolytában
olvassa és újraolvassa a köteteit és az írásait, hálás neki, amiért 1925 és 1926
között megtanította gondolkodni, azóta nem is tud másként, mint ahogy
tőle megtanulta. M. H. természetesen meghatódik, és mindent, amit ír, el-
küld egykori tanítványának – ő azonban nem olvassa, amit az ír: amikor meg-
kapja *A totalitarizmus eredetét*, szabadkozik, hogy nem tud eléggé angolul,
és később, amikor *Az ember sorsa* német fordítását küldi el neki H. A. (ez
1960-ban jelent meg), akkor nem ír neki néhány évig. Abban az 1960-ban
írt levélben, amelyben H. A. megírta M. H.-nak, hogy elküldte a könyvét,
utalásokban elmagyarázta neki, miért nem neki ajánlotta, ahogy pedig kel-
lett volna, hiszen *Az ember sorsa* „az első freiburgi napokban gyökerezik, és
ezért gyakorlatilag mindent neked köszönhetek”. Gyanítható, hogy a pro-
fesszornak nem tetszhetett a tanítvány magyarázata. M. H. csak 1965-ben
ír újra (elkeveredett a címe, mondja), késve megköszöni a 75. születésnap-
jára írt jókívánságokat (Heidegger 1964 szeptemberében töltötte be ezt az
életkort). Azokat a könyveket sem olvassa, melyeket H. A. küld neki (Kafkát
vagy Uwe Johnstont például, bár vannak kivételek is, mint például Kojève,
aki Heidegger filozófiáját elemzi, melyet azonban tévesen pusztán antropo-
lógiaiaként értelmez), noha mindig megköszöni őket, és azt írja, „fontosak”.
M. H. alakja úgy jelenik meg ebben a levelezésben, mint olyan valakié, akit
elsősorban a saját művei érdekelnek, és terjesztésüket követi figyelemmel,
és csak hosszú szünet után érdeklődik az erotikus epizódot követő levele-

zése iránt. Melegen ír H. A.-nak, örül rajongásának és értelmezéseinek, ugyanakkor (természetesen hallgatólágosan) a háború múltán úgy használja a H. A.-val való kapcsolatát, mint néma és beszédes bizonyítékát annak, hogy ő egyáltalán nem antiszemita. H. A. esetében rendhagyó a rajongó fixáció, amely a szerelem kiindulópontja is volt annak idején, a húszas években, és amely a történelem hányattatásai ellenére kitartott, és a *rajongó szerelem* emlékei is megőrződtek. Ahhoz, hogy megértsük az Arendt–Heidegger levelezést, nemcsak a levelek szövegét kell olvasnunk, hanem a közöttük levő legalább annyira fontos elhallgatásokat és kihagyásokat. Csupán a kihagyások hermeneutikája, azoknak az eseményeknek az elhallgatása, amelyek közben történtek (az 1933 utáni zsidóellenes pogromok, a Holokauszt), csak ez a hermeneutika vethet fényt igazán arra az összetett, rejtett, egyedi tragédiára, amely az eredendően nőgyűlölő, a nőt a lehető leghagyományosabb fogalmak közt értelmező, bűjtatott antiszemita nézeteket valló filozófus és a zsidó származású hallgató közötti viszonyban felsejlik; a hallgató különben azt mondja egy 1950 februárjában írott levélben, rögtön azután, hogy megismerte Elfridét, és az asszony „német nőnek” nevezte: „Soha nem tartottam németnek magam, és régen nem tartom magam zsidónak. Végül is úgy érzem magam, ahogy most érzem: egy külföldi nő vagyok, semmi más.” Elfride bizonyára fel akarta menteni attól a bűntől, hogy zsidó volna, és nagyvonalúan a német nemzetbe és kultúrába próbálta asszimilálni egy pillanatnyilag elnyomott antiszemitizmus hatására. De H. A. visszautasítja ezt, és minden egyéb asszimilálást: *idegennek* tartja magát. Érdekes lenne feltárni ennek a mondatnak a hallgatólágos dimenzióját, ezt azonban most nem teszem meg; ez az olvasónapló amúgy is túlságosan hosszú lett.

2008. április 7., hétfő

(...)

Mindjárt befejezem Pascal olvasását, és kísért a gondolat, hogy ismét (ki tudja, hányadszor) újraolvassam az *A la recherche du temps perdu*-t, kezdve az utolsó kötettel, a *Le temps retrouve*-val, és a kronológia fordított sorrendjében haladva, a *Swann*-ig. Az este kezdtem el, és Proust újraolvashatósága, mely egyszerre lineáris és körkörös, teljes mértékben beigazolóódik. Természetesen régóta ismerős világot látogatok meg ismét, ám ez az újabb látogatás mindig tele van meglepetéssel (de, be kell ismernem, néhány csatlódással is). Miután Tansonville-ben elolvassa a Goncourt fivérek *Napló*-ját (ez az egyik legsikerültebb Proust-pastiche, finom intertextuális elemek

vannak benne), Marcel így elmélkedik: „Car peut-être j’aurais pu conclure d’elles que la vie apprend à rabaisser le prix de la lecture, et nous montre que ce que l’écrivain nous vante ne valait pas grand’chose ; mais je pouvais tout aussi bien en conclure que la lecture, au contraire, nous apprend à relever la valeur de la vie, valeur que nous n’avons pas su apprécier et dont nous nous rendons compte seulement par le livre combien elle était grande.”¹ Azt mondanám, Proust olvasása azok közül való, melyek gyarapítják az élet, az emlékek, a múlt értékét, a múltét, amely újjáéleszthető az önkéntelenül áradó emlékek véletlenszerű villanásai révén, és a szöveg olvasását rejtélyes módon önmagunk olvasásává teszik.

Az erőszakolt stilisztikai ellentétek kapcsán Pascal megjegyzi: „Ceux qui font les antithèses en forçant les mots font comme ceux qui font de fausses fenêtres pour la symétrie: leur règle n’est pas de parler juste, mais de faire des figures justes.”² Hány ilyen trompe l’œil-ban festett vakablakot fedeztem fel, amikor figyelmesebben szemügyre vettem néhány modern filozófus paradoxonait (Derridát is közéjük sorolom)!

2008. május 8.

Azokat a CD-ket hallgatom, melyeken az Alban Berg Quartett Beethoven-vonósnégyeseit játssza: a *Hárfa* című *Esz-dúr vonósnégyest* (op. 74.) és az *a-moll vonósnégyest* (op. 132.), melynek harmadik tétele, a *Molto adagio* ezt a címet viseli: *Egy felgyógyult beteg hálaimája az Istenséghez, lid hangnembben*. Köszönettel és az Istenség iránti hálával hallgatom (az ennek a zenének az Istensége iránti hálával), de nem mint egy „lábadozó” vagy mint

¹ „Mert bár levonhattam volna belőle azt a következtetést is, hogy az élet arra tanít, ne tartsuk olyan nagyra az olvasást, és azt mutatja, hogy amit az író annyira feldicsér, az nem sokat ér; de éppúgy juthattam arra is, hogy az olvasás éppenséggel arra tanít, lássuk meg az értéket az életben, azt az értéket, amelyet korábban nem tudtunk kellőképpen méltányolni, s amelynek nagyságát csak a könyvekből ismerjük fel.” Marcel Proust: *A megtalált idő*. Atlantisz Kiadó, Bp., 2009, 32. Jancsó Júlia fordítása.

² „Akik ellentéteket fabrikálnak a szavak kicsavarásával, olyanok, mint akik vakablakokat csinálnak a szimmetria kedvéért: szabályuk nem az, hogy szabatosan fejezzék ki magukat, hanem hogy helyesek legyenek stílusalakzataik.” Blaise Pascal: *Gondolatok*. Gondolat, Bp., 1978, 9. Pődör László fordítása.

egy „kigyógyult” ember, hanem csak mint egy olyan valaki, aki egyszerű, mégis csodálatos módon túlélő. Utoljára Szebenben hallgattam ezt a Molto adagiót, Mircea Ivănescu melankolikus házában, apró rádióján, mely a költő ágya fejénél van, és amelybe CD-lejátszó van beépítve – „szenvedéseim ágya”, így nevezte, mintha a közhely szándékos használata révén viccelni akart volna –, amelyben ideje nagy részét tölti mint nagybeteg és az utóbbi időben mint megvakult ember. Tudtam, hogy ő soha nem hallgatta meg ezt a vonósnégyest, amelyről az rögzült az emlékezetében maximális pontossággal, amit Huxley mond a *Pont és ellenpont*-ban. Számomra úgy tűnt, hogy ez az egyik kedvenc zenedarabja (és bizonyos szempontból csakugyan az volt), elfelejtettem azonban, hogy a kommunista Romániában majdnem lehetetlen volt, hogy vallásos konnotációjú zenét hallgasson bárki is (a rádió mindent cenzúrázott, amit misztikusnak lehetett tartani, és ilyen jellegű CD-eket nem lehetett kapni). Múlt évben, amikor hármásban hallgattuk (Uca is ott volt), a vonósnégyes csupán esztétikai szempontból hatott rám; most *az életért való hálára* vagyok érzékeny, mely szerves részét képezi a Molto adagióknak, a hosszú-hosszú vibrációkra és a léd hangnem csodálatosan lassú és tágas tempójára, mely egy paradicsomi időbe tekint (vagy inkább megállított időbe, vagy időtlenségbe), örök időbe, egy páratlan, áttetsző zenével kifejezett időbe, amely nehezen hallható és felismerhetetlen mindennapi életünk kemény, szürke hangokkal szőtt hangvászánában.

2008. november 17.

Tegnap, vasárnap a névnapom volt: az ortodox naptár szerint Szent Máté napja. Gyerekkoromban, amikor nem tartottam számon az ilyen napokat (kivéve természetesen Szent Miklós napját, december hatodikát, amikor megtaláltam a már este az ajtóim elé tett cipőket s bennük az édességet meg a virgácsot, mely arra figyelmeztetett, „legyél jó fiú, különben...”; kivéve a nagyon várt karácsonyt, mely mindig a meghosszabbított várakozási idő tapasztalatával gazdagított), a szüleim kívántak „sok boldog névnapot” november 16-án, a névnapomon, melyről azonban mintha senki másnak nem lett volna tudomása. Tulajdonképpen én sem tudtam, hogy van-e valamilyen jelentősége, vagy nincsen. Talán kaptam apróbb ajándékokat, talán nem, akárhogy is, nem vártam ezt a napot, és később hosszú évekig teljesen megfeledkeztem róla. Vallásos jelentősége egy olyan hagyományos múltban, mely kevés nyomot hagyott a modern időkben, mégis hatalmas volt: a név, melyet a keresztségben kaptál, bizonyos értelemben az igazi ne-

vednek számított, az a név, mely a szent kalendáriumhoz kapcsolt, az éghez vivő név, melynek nyomán felismert Isten, *szám nélküli név*, szimbolikus és egyéni túli, mely minden évben visszatért anélkül, hogy gyűjtené az éveket, kortalanul, fiatalság és öregség nélkül, s ilyen módon minőségileg különbözött a családnévtől, mely a születési dátummal és a metafizikai szempontból jogtalanul eltulajdonított keresztnévvel együtt a szociális, „hivatalos”, iratokba vezetett identitásodat jelentette. Az éghez vivő név a föld felé fordult, egy egyén nevévé változott, aki ezen és ezen a napon született, növekvő, visszafordíthatatlan életkora volt, éveinek *száma* egyre növekedett, de ez a szám csupán egészen kivételes esetekben vált háromjegyűvé – és az is semminek tűnt a világ nagyságrendjében. És mégis, a modern szekuláris világban csak az számít, ami időben egyénít. Innen a születésnap fontossága, mely egy személyes történet kezdetét rögzíti: ez a fontosság nagyon nagy a gyerekkorban, az ifjúkorban éri el zenitjét, azután pedig, legalábbis én ezt tapasztaltam, visszafejlődik az érett kor és az öregség között, de jelentősége vitathatatlan. Az évfordulók idővel alkonyi melankólia és elvont szorongás alkalmává válnak. Ellenben a névnapokon most, az öregség és a betegség idején az elmélkedés és a magammal való kibékülés alkalmait látom, az örökkévalóságba vagy a semmibe tűnő elkerülhetetlen út előtt.

Ucával a templomba mentünk, ahol a vasárnapi istentisztelet után egy apró oltárt (shrine – itt így nevezik) készítettek a szabad ég alatt a főépület közelében, egyfajta Szent Máténak szentelt keresztet M emlékére. Kis fakészítmény, kerítés veszi körül, az elkerített részben van egy pad, és egy fedett építmény is áll mellette, falai kompaktak, mely egy bizánci ikont rejt (nyilván másolat, de jó minőségű): az apostolt ábrázolja, aki egy arannyal bevont bibliát tart a kezében: egy hely, ahol az ember magába nézhet és fohászkozhat. Szép volt, nyugalmas, megrendítő: kis remegő fénykör a hideg és borús novemberi napon, melyből a pap erős hangja szólt, és áthallatszott a kórus énekelte bizánci dallamokon. A végén Peter Ion tiszteletes megölelt bennünket. Sokat gondoltam M-re, azzal a nyugalommal és szelídséggel, amely egy idő óta elfogott.

Én sem tudom, hogy jutottam el ide. Az utóbbi két hónapban megnőtt a tüdőmön a daganat, majdnem kétszeresére (David Lee doktor mondta egy hete a Radiation Centerben, amikor elkezdtem a sugárkezelést), olykor továbbra is véreset köhögök (igaz, sokkal ritkábban, és a vérem feketébb, vagyis régebbi), nincsenek fájdalmaim, de időnként kimerültnék érzem magam, és a nyugtatók ellenére, melyeket elalvás előtt beszedelem, néha álmatlanság-

ban szenvedek. De érdekes módon még azoknak az éjszakai ébredéseknek az ideje alatt is, amelyek két-három órát tartanak, nyugodt vagyok, türelmesen várom, hogy visszaaludjam, már nem kísértenek a rögeszmék, a névtelen rettegetések, az idegeskedések, melyeket régebben csak felerősített a tudat, hogy nem tudom elhárítani őket. Nyugalmam, ez a kedélyállapot valahogy szervesül bennem, átfonja és átfolyja a testemet, megtanítja, hogyan kell nyugodtnak maradni, megtanítja, ne forgolódjon az ágyban, ne hagyja, hogy eluralkodjon rajta az a szorongó sietség, amely steril és frusztrációval teljes a hatalmas szájat tátó idő előtt, mely mint egy tektonikus szakadék, úgy ásít az álom tömbjében, s amelyet hiábavalóan próbáltam átugrani. Egyetlen dologban biztos vagyok: a tudat semmiféle szerepet nem játszott ebben a változásban. Valaminek kellett történnie a lényem mélységeiben, valami rejtélyesnek, megmagyarázhatatlannak, amit lehetetlen befogni a nyelvezet hálójával.

DEMÉNY PÉTER fordítása